

ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ФОРМУВАННЯ ВЗАЄМОПОВАГИ ЯК СІМЕЙНОЇ ЦІННОСТІ У СТАРШОКЛАСНИКІВ ІНТЕРНАТНИХ ЗАКЛАДІВ

Вивчення теоретичних основ формування взаємоповаги як сімейної цінності у старшокласників інтернатних закладів та аналіз практики роботи інтернатних закладів дали автору змогу обґрунтувати нарративний кейс-метод, соціально-психологічний тренінг з використанням рольових ігор та елементів плейбек-театру як інноваційні технології педагогічного експерименту.

Ключові слова: старшокласники інтернатних закладів, сімейні цінності, взаємоповага, інноваційні технології, нарративний кейс-метод, соціально-психологічний тренінг, рольові ігри, плейбек-театр.

Ціннісне ставлення молоді до сім'ї та його вплив на якість подальшого сімейного життя молоді залишається актуальним питанням сучасних наукових досліджень.

Російські психологи відмічають, що розвиток у старшокласників уявлень про сім'ю виступає значущою умовою формування у них ціннісного ставлення до сім'ї (М. Дмитрієва, 1999) [3]. Деякими дослідниками розглянуто сімейні цінності як базовий компонент у процесі особистісного розвитку старшокласників, а виховання ціннісного ставлення до сім'ї — як педагогічний та соціокультурний процес формування у них життєвого досвіду, смислів і способів поведінки в сім'ї (І. Левицька, 2002) [5]. Питання цінності сім'ї та виховання сімейних цінностей набувають особливої значущості відносно молоді, яка навчалася в закладах інтернатного типу. Успішний досвід особистих відносин старшокласників (дружби, товариськості, кохання тощо), як визначено в деяких дослідженнях українських педагогів, є необхідною передумовою для формування позитивного ставлення до сім'ї як соціального інституту (Г. Хархан, 2011) [9].

За результатами соціологічних та психолого-педагогічних досліджень, створення довготривалих стосунків та міцної сім'ї виявляється значною проблемою для випускників інтернатних закладів. Вони орієнтуються здебільшого на ідеальний «фантазійний» образ родини та родинних зв'язків, але не мають можливості пережити його у своєму реальному житті.

За обмеження або неадекватності близьких стосунків із біологічними батьками, виховуючись в умовах колективного виховання у занадто структурованому просторі інтернатного

закладу, молодь стає обмеженою в отриманні соціально-психологічного досвіду довіри та щирості, що є базовим підґрунтям сімейних взаємин. Стосунки, які будує молодь, стають менш духовно-емоційними, акцент в них зміщується на ранню сексуалізацію, що компенсує зруйновану прихильність та здатність до довготривалих глибоких емоційних зв'язків [1].

Старшокласників інтернатних закладів ми відносимо, відповідно до визначення вікової психології, до старшого підліткового віку [7]. У цьому віці потребують визначення ставлення до зовнішніх подій життя, самого себе. Це вік, в якому концептуалізується образ Я та картина світу; йде пошук в іншій людині ідентичності власних переживань. Поступово, з відкриттям власної суб'єктності, значення «великих груп» для старшокласників зменшується. Утворюються малі референтні групи, в яких з обережністю випробовуються власні принципи. У цей час найбільш невідомим та далеким суб'єкт виявляється для самого себе. Власні помилки у спілкуванні не усвідомлюються, але болісно відчуються «незбіги» в діях, ставленні, вчинках, ціннісних орієнтирах та позиції з Іншим, кого підліток вважає близькою для себе людиною. Так, вперше, замість пошуку ідентифікації та спорідненості, визнається «інаковість» іншої людини. Це час де-ідеалізації батьківських фігур та батьківських цінностей (Кохут, 1969). Але це й час розбудови перспективи життя на рівні уявлення образу майбутнього.

Реалізація основної потреби старшого підліткового віку — потреби в самовираженні та самоствердженні — буде успішною за умови формування в них готовності до взаємоповаги під час комунікативної взаємодії [2].

Для підвищення рівня сформованості взаємоповаги як сімейної цінності у старшокласників інтернатних закладів ми поєднали традиційні форми роботи навчально-виховного процесу загальноосвітньої школи (виховні години, лекції, семінари тощо) з інноваційними, мета яких полягала в забезпеченні інтерактивної форми комунікативної взаємодії.

Створюючи модель формування взаємоповаги як сімейної цінності у старшокласників інтернатних закладів, ми визначили, що ефективність цього процесу проявляється як спілкування за налагодження інтимно значущих особистісних стосунків у референтній групі та реалізується у створенні майбутньої сім'ї.

Нами було визначено психолого-педагогічні умови формування у старшокласників взаємоповаги як сімейної цінності: 1. Упровадження у навчально-виховний процес інтернатних закладів змісту і форм роботи, спрямованих на формування взаємоповаги як сімейної цінності. 2. Забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії педагогів із старшокласниками. 3. Забезпечення суб'єкт-суб'єктної взаємодії старшокласників один з одним. 4. Підвищення рівня методичної підготовленості педагогів інтернатних закладів щодо формування взаємоповаги як сімейної цінності старшокласників інтернатних закладів.

Вивчення теоретичних основ формування взаємоповаги як сімейної цінності у старшокласників інтернатних закладів та аналіз практики роботи таких закладів дали нам змогу обґрунтувати програму формувального експерименту і розпочати її реалізацію в конкретних умовах.

Метою цієї статті є опис впровадження у практику виховної роботи зі старшокласниками загальноосвітніх інтернатних закладів інноваційних форм виховної діяльності для формування взаємоповаги як сімейної цінності.

До інноваційних форм роботи, використаних нами, належали: тематичні фокус-групи, зустрічі «Аналітичного кіноклубу» з обговоренням художніх кінофільмів, нарративний кейс-метод «Відповідь на звернення до психолога», заняття просвітницького тренінгу «Він, вона та їхні стосунки», соціально-психологічний тренінг з використанням рольових ігор та елементів плейбек-театру.

Нарративний кейс-метод — це інноваційна технологія групової роботи з сім'ями, що опинилися у складних життєвих обставинах (хронічні захворювання близьких, бідність, зловживання психоактивними речовинами, скоєння злочинів та перебування у місцях позбавлення волі тощо, що мають сильний вплив на загальний стан сімей та роблять їх маргіналізованими) [6; 10]. Найбільш уразливими в цих сім'ях виявляються діти та підлітки. Взаємодія зі старшокласниками інтернатних закладів під час обговорення актуальних життєвих обставин за технологією нарративного кейс-методу є партнерською та орієнтованою на прояв взаємоповаги і співробітництва. Зміст обговорення проблемних ситуацій з життя передбачає створення образу «бажаного майбутнього». Нарративний кейс-метод проводиться як дискусійна група [10]. У межах дискусійної групи використовуються такі вправи-диференціювання для покращення копінг-стратегій [7] старшокласників інтер-

натних закладів: «Класифікація проблем»; «Ми пишаємось...»; вправи на відновлення зв'язку між реальністю та майбутнім: «Родинне дерево професій: династія», «Лінія часу»; «Лист до себе у майбутнє» [8].

Однією з найважливіших проблем старшокласники визначають відсутність позитивного досвіду у спілкуванні з власними батьками. Для її вирішення було розроблено захід «Реаліті-шоу: батьки та діти». Вправа «Родинне дерево професій» заохочує збирати розповіді у батьків про те, які професійні успіхи були у родичів. Вправа «Лінія часу» для сімейних та професійних планів описує новий, реалістичний, але наповнений оптимізмом погляд у майбутнє. Вправа «Лист до себе у майбутнє» відображає «бажане майбутнє» і дає змогу усвідомити способи подолання труднощів та перешкод, різні погляди. Для закріплення практичних навичок обговорення та вирішення життєвих ситуацій старшокласникам було запропоновано об'єднатися у мікрогрупи та дати спільну відповідь з позиції «психолога» на лист-звернення однокласників з питань налагодження стосунків та складних особистих переживань (приклади «листів» були узяті зі звернень підлітків до психолога з інтернет-ресурсу).

Моніторинг реалізації нарративного кейс-методу у практиці виховної роботи охоплює поточну рефлексію під час занять у вигляді написання коротких есе або резюме.

Наступним елементом програми формування взаємоповаги як сімейної цінності старшокласників інтернатних закладів став груповий поведінковий тренінг. Поведінковий тренінг є дуже важливою, але й складною системою прийомів та засобів, що спрямовані на підвищення соціально-психологічної компетенції старшокласників в ланці особистісно значущих стосунків: психологічної чуттєвості, контактності, здатності до орієнтування у складних міжособистісних ситуаціях тощо. Ми пропонуємо елементи соціально-психологічного тренінгу, адаптовані у психолого-педагогічній праці С. Ковальова [4].

У структурі поведінкового тренінгу можуть бути самостійною формою діяльності старшокласників рольові ігри, що реалізуються у формі цілісного виховного заходу, де різні елементи інтегративної взаємодії педагогів та старшокласників пов'язані змістом драматичної інтриги. Так, наприклад, ми запропонували виховні заходи: акція «День серця», реаліті-шоу «Альтер-Его»; реаліті-шоу «Підліток: курс виживання для батьків». Проведення інноваційного виховного заходу

реаліті-шоу «Альтер-Его» спрямоване на переживання старшокласниками різниці та тотожності між «природним» та «викривленим» Я (Д. Вінікот, 1951, 2002), між Его, Персоною, Тінню та Самістю (К. Юнг, 1916, 1959), між Реальним, Уявним та Символічним (Ж. Лакан, 1953-1980) у стосунках двох [2]. Якщо вистачає часу, то в програму заходу можна включити фрагмент кінофільму та його аналіз двома командами (за методикою «Аналітичного кіноклубу»).

Нами були визначені загальні принципи проведення соціально-поведінкового тренінгу: 1) участь у рольових іграх та ситуаціях старшокласників відбувається за власним бажанням; 2) для зняття стереотипів та активізації поведінки старшокласників використовуються спеціальні методи організації простору: додавання декорацій та відповідних атрибутів; 3) ролями забезпечуються всі бажані; 4) підтримується суб'єктивна позиція старшокласників та їхнє індивідуальне ставлення, що може відрізнитися від думки їхньої референтної групи та позиції педагога-тренера; 5) обговорення залишається відкритим та демократичним; 6) увага приділяється почуттям усіх учасників та будь-якій формі їхнього прояву – вербальній чи невербальній.

Нами були визначені характеристики позиції педагога у проведенні рольових ігор: 1) педагог витримує «ігрову позицію»: серйозне ставлення до гри, відмова від звичної менторської позиції; відкритість ситуації; 2) педагог проявляє доброзичливе ставлення до старшокласників, може залишатися під час обговорення відкритим, достатньо пасивним (що дає старшокласникам змогу проявляти власну активність); 3) педагог сприяє серйозному ставленню старшокласників до ігрової поведінки як форми експерименту з власними підсвідомими моделями стосунків з людьми; 4) педагог реалізує швидкий перехід з реального плану в ігровий завдяки гумору та з метою утримання рефлексивної позиції тощо.

На початку тренінгу зі старшокласниками-учасниками тренінгу опрацьовуються або утворюються правила групової взаємодії. Без обговорення цих правил проведення рольових ігор та вправ тренінг може не тільки не дати результатів, а й зруйнувати мікроклімат у колективі. Для продуктивної групової комунікації старшокласників є важливим: висока доброзичливість та довіра один одного, що розвивається поступово; оцінка в обговоренні, спрямована не на особистість, а на рольові дії, поведінку та спілкування, краще на «персонаж», дія

якого розігрується; обговорення, але не оцінка суб'єктивних вражень старшокласників.

У груповому поведінковому тренінгу можуть бути задіяні специфічні прийоми, форми та методи: день-акція, гра-криголам, ситуативний розігрів, театралізація, зміна ролей, експресивно-ситуативні рольові ігри на взаємодію, експресивно-ситуативні рольові ігри для вирішення конфлікту, елементи плейбек-театру.

Театралізація — це допоміжний прийом соціально-психологічного тренінгу. Для формування взаємоповаги як сімейної цінності використання театралізації є важливим, тому що цей метод надає можливість символічно представити власні проблеми у вигляді інсценованої дії та знайти для них вирішення. Формою реалізації цього прийому може бути інсценування фрагментів літературних чи драматичних творів з творчою зміною розв'язки сюжету. Серед прикладів окремих виховних заходів — вечір «Шлюбні традиції в історичному погляді», «Сімейний кодекс з погляду п'яти світових релігій», «Інсценування», «Театр», «Жива картина».

Ситуативно-рольові ігриуможливають прийом «зміна ролей», що забезпечує заохочення та активізацію юнаків і дівчат до участі («Мафія (авторський варіант)», «Відчуття Іншого», «Знайомство», «Складна ситуація»). Експресивно-ситуативний різновид рольових ігор може бути використаний для аналізу та вирішення конфлікту. Образи конфліктної ситуації як інтерпретація реальності — це своєрідні ідеальні візуальні образи — уявлення учасників конфліктної ситуації про самих себе, свої потреби, можливості, цілі, права, цінності та їхнє ставлення до цих питань з боку іншого учасника конфлікту. Саме ці образи безпосередньо визначають конфліктну взаємодію. Нами були запропоновані старшокласникам рольові ігри для пошуку продуктивних стратегій вирішення конфлікту в сімейних стосунках: «Побачення», «Несподівані витрати: хто винний та що робити», «У кав'ярні», «Несподіване знайомство», «Конфлікт поколінь», «Соціальні мережі», «Він, вона та його мати», «Він, вона та її подруга», «Хто в сім'ї голова?», «Кого слухаються діти», «Хто в сім'ї працює?»

Через ситуативні рольові ігри здійснюється поступовий перехід діяльності старшокласників до стану імпровізованої гри у плейбек-театрі, що може стати однією із самостійних сучасних форм спонтанної зустрічі з власними внутрішніми суперечностями. Плейбек-театр — це унікальний феномен

поєднання театрального мистецтва та психодраматичного напряму практичної психології (психодрами). Такий театр називають «Театром глядацьких історій» (True Stories Playback Theatre). Це театр, де «глядачі» розповідають власні історії, а актори спонтанно грають їх на сцені. Плейбек-театр з'явився на світ у 1975 році, коли Джонатан Фокс вирішив зруйнувати традиційні канонічні форми театральної діяльності. Сьогодні плейбек-театр є постмодерністським простором для унікальних театральних та психологічних експериментів. Його специфіка оснований на принципі «Грати разом з акторами». Глядач розповідає історію, обирає акторів на ролі, потім спостерігає, як на сцені розгортається яскрава подія за його власним сюжетом. Сюжет може торкатися різноманітних сторін життя: це буденні події, певна інтрига чи давно прихований конфлікт. Мета «актора» — виразити образ, мета «глядача» — до нього доторкнутися через власне переживання. Вистава плейбек-театру дає можливість вийти на сцену як актору, щоб дослідити власні можливості, розширити власний рухомий та емоційний поведінковий діапазон. Глядачам ця театралізована дія дає змогу побачити власну історію з боку, знайти в ній нові взаємозв'язки та ресурси. Спонтанність та хаотичність плейбек-театру не заважає йому бути чітко структурованим. Ця структура кристалізує переживання та реалізує їх у системі ролей. Так створюється особливий простір, в якому заслуговує поваги індивідуальність та суб'єктивність кожної особистості. Перфоманси плейбеку стають частиною соціальних програм, що підтримують людей у важких ситуаціях та особливих обставинах.

Для старшокласників інтернатних закладів важливо пережити досвід у ролі «глядача» та ролі «актора», адже таким чином стає можливим переживання емпатії, що має велике значення для формування взаємоповаги як сімейної цінності.

Ми вважаємо, що застосування інноваційних технологій (нарративного кейс-методу, поведінкового тренінгу, експресивних та соціально-поведінкових ігор та елементів плейбек-театру) у виховній роботі зі старшокласниками інтернатних закладів дає змогу ефективно впливати на формування сімейних цінностей та ставлення до сім'ї як ціннісного феномену. Зокрема, завдяки тому, що приділяється багато уваги реальному та символічному опису актуальної ситуації взаємодії старшокласників, обговорюється їхнє усвідомлення власної життєвої історії як цілісної та їхнього уявного образу

сім'ї як бажаної життєвої перспективи; розширюється діапазон копінг-стратегій старшокласників у діалоговій ситуації з іншою людиною; посилюється впевненість учнів у власних силах.

Показником результативності застосування інноваційних технологій з програми формування взаємоповаги як сімейної цінності визначено особистісне зростання старшокласників інтернатних закладів, а саме: набуття нових знань і умінь; розвиток комунікативної компетентності; формування активної життєвої позиції; підвищення соціальної відповідальності за свої слова та вчинки; здатність до саморегуляції в особистісно значущих стосунках.

Література

1. Боулби Д. Создание и разрушение эмоциональных связей / Джон Боулби // пер. с англ. В.В. Старовойтова. — 2-е изд. — М.: Академический Проект, 2006. — 232 с. — (Психологические технологии).
2. Винникотт Д. В. Игра и реальность / Д. В. Винникотт. — М.: Ин-т общегуманитарных исследований, 2008. — 240 с.
3. Дмитриева М. А. Формирование ценностного отношения к семье у старших школьников: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Дмитриева Марина Александровна. — Ростов-н/Д, 1999. — 203 с.
4. Ковалев С. В. Подготовка старшеклассников к семейной жизни: тесты, опросники, ролевые игры: книга для учителя / С. В. Ковалев. — М.: Просвещение, 1991. — 143 с.: ил. — (Психолог. наука — школе).
5. Левицкая И. Б. Воспитание ценностного отношения к семье у старшеклассников в условиях школьного образования: дисс. ... канд. пед. наук: 13.01.01 / Ирина Борисовна Левицкая. — Ростов-н/Д, 2002. — 175 с.
6. Мороз Р. А. Анализ результатов экспериментального влияния семейных нарративов на формирование личностной идентичности детей старшего дошкольного возраста / Руслана Анатольевна Мороз // Журнал научных публикаций аспирантов и докторантов. — № 7. — 2013. — С. 201-207.
7. Муромец В. Г. Формування у підлітків готовності до взаємопорозуміння в позашкільних навчальних закладах: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.07 / Вікторія Григорівна Муромец. — К., 2013. — 256 с.
8. Рассказова Е. И. Копинг-стратегии в психологии стресса: подходы, методы и перспективы [Электронный ресурс] / Е. И. Рассказова, Т. О. Гордеева // Психологические исследования. — 2011. — № 3. — Режим доступа: <http://psystudy.ru>.
9. Хархан Г. Д. Підготовка дітей-сиріт в умовах інтернатного закладу до сімейного життя: автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Г. Д. Хархан // Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. — Луганськ, 2011. — 20 с.
10. Fraenkel P. Narrative and Collaborative Practices in Work with Families that Are Homeless / P. Fraenkel, T. Hameline, M. Shannon // Journal of Marital and Family Therapy / [перевод Т. Арчаковой и Д. Кутузовой]. — July. — 2009.

Изучение теоретических основ формирования взаимоуважения как семейной ценности у старшеклассников интернатных учреждений и анализ практики работы интернатных учреждений позволили автору обосновать нарративный кейс-метод, социально-психологический тренинг с использованием ролевых игр и элементов плейбэк-театра как инновационные технологии педагогического эксперимента.

Ключевые слова: *старшеклассники интернатных учреждений, семейные ценности, взаимоуважение, инновационные технологии, нарративный кейс-метод, социально-психологический тренинг, ролевые игры, плейбэк-театр.*

O. B. Bernatska

Innovative Technologies of Forming Mutual Respect as a Family Value in Senior Students from Boarding Schools

The Institute of Problems on Education of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine (9 Berlynskooho Str., Kyiv, Ukraine).

In the situation of limitation or inadequacy of close relationship with biological parents, brought up in condition of boarding school, youth becomes limited in getting social and psychological experience of trust and sincerity, which is the foundation of family relationships.

Developing a model of forming mutual respect as a family value in boarding schools for senior pupils, we found out that the efficiency of this process is manifested in creating meaningful intimate personal relationships in the actual situation of communication in the reference group and future family. To increase the level of mutual respect as a boarding school senior pupils' family value, we combine traditional forms of work of the educational process in secondary schools (educational classes, lectures, seminars etc.) with innovative ones: the narrative case-method «Consultation of psychologist», socio-psychological training with using role-playing games and elements of playback-theatre.

Keywords: *senior pupils from boarding schools, family values, mutual respect, innovative technologies, narrative case-method, socio-psychological training, role-playing games, playback-theatre.*

References

1. Boulby, D. (2006). Sozdanie i razrushenie emotsyonalnykh svyazei [Creating and disruption of social connections] (2nd ed.). Moscow: Akademicheskyy Proekt.
2. Vynnykott, D.V. (2008). Igra v realnost [Playing reality]. Moscow: In-t obshchehumanitarnykh issledovaniy.
3. Dmitrieva, M.A. (1999). Formirovaniye tsennostnoho otnosheniya k semie u starshykh shkolnykov [Formation of value attitude to family in senior students]. (Candidate dissertation, Rostov n/D).
4. Kovalev, S.V. (1991). Podgotovka starsheklassnikov k semeinoi zhizni: testy, oprosniki, rolevye hry [Training of senior students to family life: tests, questionnaires, role games]. Moscow: Prosveshchenie.
5. Levytskaya, Y.B. (2002). Vospitaniye tsennostnoho otnosheniya k semie u starsheklassnykov v usloviyakh shkolnoho obrazovaniya [Education of value attitude to family in senior students under conditions of school education]. (Candidate Dissertation, Rostov n/D).

6. Moroz, R. A. (2013). Analiz rezultatov eksperimentalnoho vliianiia semeinykh narrativov na formirovanie lychnostnoi identichnosti detei starsheho doskolnoho vozrasta [An analysis of results of family narratives' experimental influence on the formation of personality identification of senior preschoolers]. *Zhurnal nauchnykh publikatsyi aspirantov i doktorantov*, 7, 201-207.
7. Muromets, V. H. (2013). Formuvannia u pidlitkiv hotovnosti do vzaiemoporozuminnia v pozashkilnykh navchalnykh zakladakh [Formation of readiness to mutual understanding of teenagers in out-of-school educational establishments]. (Candidate Dissertation, Kyiv).
8. Rasskazova, E. Y. & Gordeeva, T. O. (2011). Koping-strategii v psikhologii stressa: podkhody, metody i perspektivy [Coping-strategies in stress psychology: approaches, methods and prospects]. Retrieved from: <http://psystudy.ru>.
9. Kharkhan, H. D. (2011). Pidhotovka ditei-syrit v umovakh internatnoho zakladu do simeinoho zhyttia [Training of children-orphans to family life under conditions of boarding school]. (Dissertation Abstract, Luhansk).
10. Fraenkel, P., Hameline, T. & Shannon, M. (2009). Narrative and Collaborative Practices in Work with Families that Are Homeless. *Journal of Marital and Family Therapy*.